

Χημικά Χρονικά

ΓΕΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΤΟΜΟΣ 38

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1973

ΑΡΙΘΜΟΣ 11-12

ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΩΣ 50 ΧΡΟΝΩΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ ΧΗΜΙΚΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΟΝΔΡΟΣ

Ο ΑΓΝΟΣ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΜΑΤΙΑΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ - Ο ΣΟΦΟΣ ΚΑΙ ΒΑΘΥΣΤΟΧΑΣΤΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Υπό ΙΩ. Δ. ΚΑΝΔΗΛΗ

Ο χειμώνας του 1918-1919 ήταν ο πρώτος χρόνος λειτουργίας της νεογέννητης χημικής σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, του μοναδικού τότε Πανεπιστημίου μας. Έμεις, οι πρώτοι σπουδαστές της Σχολής αυτής, είχαμε έγγραφη με ένθουσιασμό και είμαστε αποφασισμένοι ν' αφιερωθούμε και να δουλέψουμε με θέληση και άφοβωση για τη θαυμαστή αυτή επιστήμη, την Χημεία. Ο μεγάλος πόλεμος μόλις είχε τελειώσει, που όπως όλοι έλεγαν κερδήθηκε χάρις στη βοήθειά της, και μείς, που ανήκαμε μάλιστα σε μία από τις χώρες των νικητών, θέλαμε τώρα να την υπηρετήσουμε και να την αναδείξουμε επάνω στη νέα μεγάλη, για την ανθρωπότητα, προσφορά της, την ειρηνική.

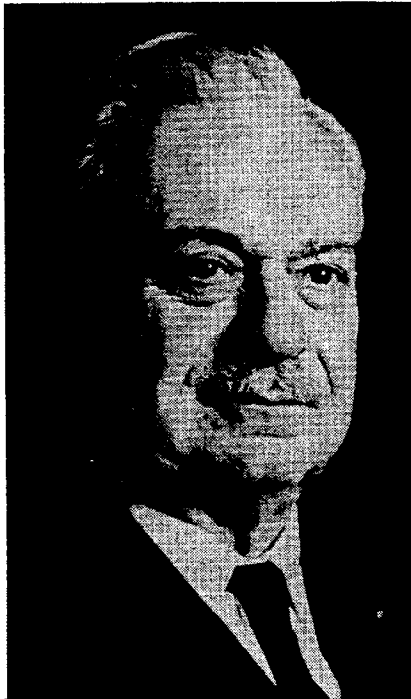
Οι νεανικοί ένθουσιασμοί μας, για τον αγώνα μας αυτό που εγκαινιάζαμε, ήταν τόσο ζωηροί, ώστε δεν αντιλαμβανόμαστε σε ποιά αντίθεση βρίσκονταν, απέναντι στη δική μας θέληση, τα πενιχρά μέσα που διέθετε το Πανεπιστήμιό μας. Γιατί έλλειψες πολλές παρουσιάσε και εξ αιτίας του πολέμου, που επί χρόνια είχε εμπόδιζε κάθε συμπλήρωση και ανακαίνιση στις εγκαταστάσεις του, και εξ αιτίας της βιαστικής ίδρυσης της νέας σχολής, που τεχνικά καθώς ήταν είχε πολλές απαιτήσεις σε όργανα, εργαστήρια και προσωπικό.

Το παλιό Χημείο της οδού Σόλωνος, κι' αυτό με άσυμπλήρωτες ακόμα τις επισκευές του, ύστερα από την πρό όκταετίας καταστροφή του από πυρκαϊά (1911), στέγαζε, μονάχα αυτό, τους ένθουσιασμούς δασκάλων και σπουδαστών. Αϊθουσες μεγάλες και παγερές, γυμνές από πάγκους και όργανα, προωριζόνταν για τις ασκήσεις μας, που έπρεπε να γίνωνται, μα δεν γινόντουσαν ακόμα, και το μεγάλο αμφιθέατρο για τη διδασκαλία, μισοσκότεινο και ακόμα παγερότερο, με μόνο εξοπλισμό τις στενές σανίδες τις στρωμένες για κάθισμα, επάνω εις τα μεγάλα τιμειντένια σκαλοπάτια του. Αυτές ήταν οι εγκαταστάσεις της νέας σχολής, το άψυχο της δηλ. υλικό, ενώ το έμφυχο το άποτελούσαν οι τέσσερις δασκάλοι, οι καθηγηταί μας, και μερικοί ακόμα βοηθοί τους, κι' αυτοί, οι περισσότεροι, χωρίς μισθό, δουλεύοντας έθελοντικά. Ήρωικοί λοιπόν έμεις οι φοιτηταί, γεμάτοι ένθουσιασμό άλλα και άγνοια, και ακόμα ήρωικώτεροι οι δασκάλοι μας στην προσπάθειά τους να μās άνοιξουν τα μάτια και στη συναίσθηση της ευθύνης τους για το βαρύν έργο που τους είχαν αναθέσει.

Οι τέσσερις καθηγηταί που μās δίδασκαν τα βασικά μαθήματα του πρώτου αυτού χρόνου των σπουδών μας ήταν ο Ζέγγελης και ο Δάλμας, για τη χημεία, και οι άλλοι, για την Πειραματική Φυσική, ο Χόνδρος και ο Μαλτέζος. Ο Δημήτριος Χόνδρος ήταν από το 1912 διωρισμένος καθηγητής της μιανής έδρας Φυσικής και ο Γεώργιος Αθανασιάδης της άλλης. Κάθε χρόνο τη διδασκαλία του μεγάλου αυτού μαθήματος την μοίραζαν οι δύο τους, αρχίζοντας ο καθένας τους από άλλο κεφάλαιο. Τόν Αθανασιάδη όμως, από το 1917, τον είχαν άπολύσει για πολιτικούς λόγους και από τότε δίδασκε το μάθημά του, προσωρινά, ο καθηγητής της Θεωρητικής Φυσικής Κ. Μαλτέζος. Αυτούς λοιπόν είχαμε την χρονιά εκείνη στη Φυσική. Άλλά την προτίμησή μας τη δείχναμε φανερά μόνο στον πρώτο από τους δύο, τον Χόνδρο, που η μεγάλη φήμη του είχε προπορευτή και μās ήταν άκουστός, ακόμα και από τα μαθητικά μας θρανία. Τόν Μαλτέζο, κι' αυτόν έναν καλό επιστήμονα και ευγενικό άνθρωπο, τον θεωρούσαμε λιγάκι σαν ξένο από μās.

Τόν Ζέγγελη λοιπόν και τον Χόνδρο, τους δύο αυτούς Ήρακλείς της Σχολής μας, τους δεχόμαστε σαν πατριάρχες της Έπιστήμης μας και ακόμα τους θεωρούσαμε σαν πατεράδες δικούς μας. Με την άφέλεια και την άπειρία τη δική μας, των πρωτάρηδων στις σπουδές μίς καινούργιας επιστήμης, πιστεύαμε, πώς οι γνώσεις της Γενικής Χημείας και της Πειραματικής Φυσικής και μιά σχετική άσκησή μας στην Αναλυτική Χημεία άρκούσαν για να γίνουμε και να δουλέψουμε κατόπιν σαν ίκανοί χημικοί στην πράξη.

Τρείς φορές λοιπόν την εβδομάδα, 9-10 το πρωί, ο Χόνδρος μās δίδασκε Φυσική, αρχίζοντας το χρόνο εκείνο από την Μηχανική. Το παρουσιαστικό του Χόνδρου σε συνάρπαζε παρά την άπλότητά της εμφάνισής του. Έμπαινε από την δεξιά κάτω πόρτα του αμφιθέατρου, με βιαστικό βήμα, ακολουθούμενος από τους βοηθούς του, και στεκόταν πίσω από το μεγάλο μακρύν τραπέζι, άτεινίζοντας το πικνό άκροατήριο. Νεώτατος ακόμα, ήταν μάλλον κοντός, με έκφραστικό πρόσωπο, λαμπερά καστανά μάτια, κομμένο μαύρο μουστάκι και σκούρα κάτω άνακατωμένα μαλλιά. Έξέταζε τώρα, με μιά ζεστή διερευνητική ματιά το πολυάριθμο φοιτητικό πλήθος, που το άποτελούσαν όλοι οι πρωτοετείς φοιτητές που ύποχρεωτικά άκουγαν το μάθημά του—Χημικό,

Εικ. 1. Ο Καθηγητής Δημήτριος Κ. Χόνδρος (Φωτογραφία του 1938).

Φυσικοί, Γιατροί, Φαρμακοποιοί, Μαθηματικοί—και περίμενε να περάσει ο σάλος. Γιατί οι φοιτηταί, στριμωγμένοι στα σκαλοπάτια του αμφιθεάτρου, άλλοι καθιστοί και άλλοι όρθιοι, τόν υποδέχονταν με μια θύελλα από χειροκροτήματα. Ένα χαμόγελο του και ένα χειριστηρίο νευρικό κούνημα του κεφαλιού έδιναν να καταλάβουμε πώς ήταν καιρός να σταματήσει η παράτα και ν' άρχισή η δουλειά μας.

Σουλατσαρόντας τώρα πίσω από το μακρύ τραπέζι, το φορτωμένο με φανταχτερές πολύπλοκες συσκευές από γυαλί και λαμπερό μέταλλο, τότε με στοχαστικά κατεβασμένο το κεφάλι και τότε κυττάζοντας στα μάτια τους μαθητές του, άρχισε το μάθημά του. Με θερμή φωνή και άφηγηματικό τρόπο, σε γλώσσα μικτή, αυτή την συνηθισμένη της καθημερινής ομιλίας μας, με ύφος ενός συνάδελφου περισσότερο, που συζητεί με τους φίλους του. Ξεχνώντας τον γνώριμο στόμφο της ακαδημαϊκής διδασκαλίας, δεν έδινε την έντυπωση πώς έκτελούσε ένα καθιερωμένο καθήκον, αλλά πώς εξωτερικεύε με πάθος τις δικές του σκέψεις και τις δικές του πνευματικές άνησυχίες, που εκείνη τη στιγμή άναπνευσαν και δονούσαν τον ψυχικό του κόσμο. Ο Χόνδρος δεν ανέπτυσσε φωνογραφικά το μάθημά του. Δεν είχε τυποποιημένη τη διδασκαλία του. Το σχεδίαζε την ώρα εκείνη που μιλούσε κατά την εμπνευση της στιγμής. Το ίδιο θέμα, κάθε φορά, το έδινε με άλλα έκφραστικά μέσα και κάθε φορά ήταν κάτι το καινούργιο, το άπολαυστικό και ωραίο για τόν άκροατή του. Δεν είχε σημασία για κείνον αν διδάσκοντας ένα θέμα της μηχανικής δανειζόταν στοιχεία και παραδείγματα από την ακουστική ή τόν ηλεκτρισμό. Δεν ενδιαφερόταν να βοηθήσει τόν φοιτητή στην άπομνημόνευση τού μαθήματος, αλλά στο να τόν κεντρίσει τη σκέψη, να τόν άναπτύξει την κρίση και να πλατύνει τούς όριζόντες επάνω στις γενικές αρχές τών γνώσεών του της Φυσικής, και με τόν τρόπο αυτό να τόν κάνει ικανό να διαβάσει και να καταλάβει μόνος του κατόπιν τώ ωραίο βιβλίο του, που συμπλήρωνε τη διδασκαλία του. Κάθε μάθημα τού Χόνδρου άποτελούσε μια ξεχωριστή διάλεξη που περισσότερο έδινε τη φιλοσοφία τού θέματος παρά τήν περιγραφή τών φαινομένων και τών άποδεικτικών πειραμάτων του. Κι αυτές οι περιπλανήσεις του, έξω από τώ θέμα τού μαθήματος που πραγματευόταν, που πολλές φορές άπορροφούσαν ολόκληρη ώρα, άποτελούσαν για μās, τούς μαθητές του, άληθινές άποκαλύψεις.

Κατά τήν πρώτη γνωριμία με τόν φοιτητή του, στο άναρκτήριο μάθημα κάθε χρόνον, περιοριζόταν στην ήλική διδασκαλία για τήν εύθυνη και τις ύποχρεώσεις τού έπιστήμονα. Ήταν εμπνευσμένο, τώ εισαγωγικό αυτό μάθημα, άπό τήν πολιτιστική και φιλοσοφική κατάρτιση τή δική του και τού μεγάλου δασκάλου του και κατόπιν φίλου του δάσκαλου Sommerfeld, κοντά στον όποιο εργάστηκε κατά τήν συμπληρωματική έκπαιδευσή του στη Γερμανία. Άπό κείνον είχε πάρει τά άνωτέρω διδάγματα τής έπιστήμης τής Φυσικής και τής φιλοσοφίας τής.

Και ό τρόπος με τόν όποιο εξέταζε τούς φοιτητές ήταν άναλόγος. Άπό τά πολλά άνέκδοτα, επάνω στις ιδιότητες αυτές εξέτασεις του, θά θυμηθώ τόν πρωτοετή φοιτητή που μπαινόνατος στο γραφείο του, για τις τμηματικές τού πρώτου έτους, παραχαλισμένος άκόμα, κλώτσησε με τώ πόδι του ένα κουτάκι που βρισκόταν στο πάτωμα. Ο Χόνδρος, πριν τόν άφήσει να καθήση, τόν ρώτησε:

- Τι έκανες τώρα, παιδί μου;
- Ένα έργον, Κύριε Καθηγητά.
- Μπράβο, με φθάει αυτή η άπάντησή σου. Δεν θέλω τίποτα άλλο. Και τόν βαθμολόγησε πλούσια.

Αυτή η νοοτροπία του ήταν και η αίτια να τόν φοβούνται όλοι στις πτυχιακές εξετάσεις. Γιατί οι έρωτήσεις του, αν και

άπλές, στρέφονταν άπάνω στις γνώσεις τών άρχών και τών αίτιών τους και άπαιτούσαν τήν βαθειά κρίση τού εξεταζόμενου για τά θέματα τής Φυσικής και ποτέ δεν ζητούσαν τις λεπτομέρειες και τις περιγραφές.

Ύστερα άπό τόν τρόπο αυτό τής συνεργασίας του με τούς φοιτητές του, φυσικό ήταν να συναρπάξει και όλοι να τόν θαυμάζουν, να τόν άγαπούν και να παρακολουθούν με θρησκευτική εύλάβεια τώ μάθημά του, στο πάντα άσφουκτικά γεμάτο αμφιθέατρο, και οι δικόι του άκροαται και οι άλλοι τών άλλων έτών και τών ξένων άκόμη σχολών. Οι τριτοετείς και τεταρτοετείς Χημικοί και φυσικοί είχε καθιερωθή η παρακολουθούν ξανά τά μαθήματά του, γιατί προχωρημένοι πιά, τόν καταλάβαιναν καλύτερα.

Ποιός μπορεί να λησμονήσει, άπό τούς ανθρώπους τής έποχής μου, ένα τέτοιο ένθουσιώδη και άπαραμίλλο δάσκαλο τής Φυσικής; Τις ώρες περιγραφές και τά ολοζώντανα άξέχαστα παραδείγματά του; Ποιός δεν θυμάται όταν διδάσκοντας τόν λογισμό τών πιθανοτήτων έφερε τώ παράδειγμα τού γάιδου τού Μπουριντάν, που έξ ίσου πεινασμένος και δίψασμένος και έχοντας σε ίση άπόσταση άπό τώ κεφάλι του κρεμασμένα, άπό τή μια μεριά ένα δεμάτι σανό και άπό τήν άλλη ένα κουβά νερό, και μη ξέροντας τι να διαλέξει πρώτο, τώ σανό ή τώ νερό, φοβάει στο τέλος άπό τήν πείνα και δίψα; Και ποιός δικός μας, μιλώντας για τά ήλεκτρονια τού ατόμου, δεν θά φέρη άθελα στη μνήμη του τήν ωραία παρομοίωση τού Χόνδρου, πώς αυτά άποτελούν τά μαντρόσκυλα που τρέχουν άκόμητοι φρουροί γύρω άπό τώ μαντρί τού πυρήνα; Και πώς είναι δυνατόν να μη ξαναζωντανέψη, με τή φαντασία του, τήν εικόνα τού Χόνδρου να διδάσκει με άληθινό πάθος και να προσπαθή να μās κάνει να καταλάβουμε και να έμβραθύνουμε

στην θεωρία τής σχετικότητας, τήν τόσο καινούργια, μείς λίγα χρόνια πριν διατυπωμένη άπό τόν μεγάλο Einstein; Τά μαθήματά του για τήν δύσκολη θεωρία αυτή τήν παρουσίαζε με τά δικά του ζωντανά παραδείγματα και με τις πρόχειρες δικής του έπινόησης, άποδεικτικές συσκευές, έχουν μείνει ίστορικά.

Άλλά έκτός άπό τά μαθήματα και οι διαλέξεις πούδινε, για ξεχωριστά ειδικά θέματα, στο μικρό 'Αμφιθέατρο τού Χημείου, στην Έταιρία τών Φυσικών Έπιστημών, στον Πολυτεχνικό Σύλλογο, στον Παρνασσό, και άργότερα στη δική μας Ένωσή Χημικών, άποτελούσαν πάντα ένα έπιστημονικό γεγονός, άπό τώ όποιο κανείς δεν ήθελε και δεν μπορούσε, άπό μās όλους τού μικρού τότε κύκλου τών Φυσικομαθηματικών, ν' άπουσιάζει.

Ο βαθυστόχαστος μελετητής και δάσκαλος τής Φυσικής, ό φιλόσοφος Χόνδρος είχε όμως—ή μάλλον λεγόταν πώς είχε—και ένα μειονέκτημα. Τήν ανεπιτηδειότητα στο πείραμα. Η κάποια νευρικήότητά του στα χέρια, τών δυσκόλεσε στην εύκολη έπιτυχία τους. Άν και αυτή η έντύπωση, πιστεύω, πώς πρέπει να τήν άποδώσουμε περισσότερο στην σύγκριση που γινόταν με τόν συνάδελφό του, τόν Καθηγητή Άθανασιάδη, που σε αντίθεση άπό κείνον, πετυχημένος κι αυτός δάσκαλος, ήταν λιγώτερο τής θεωρίας και περισσότερο τής περιγραφής και τού πειράματος. Ο Άθανασιάδης ήταν πραγματικά ένας άξεπέραστος πειραματιστής και η σύγκριση μαζί του, όποιοδήποτε άλλο, δεν ήταν εύκολη. Φανατικός αυτός και σχολαστικός φύλακας τής πλούσιας συλλογής τών όργανων Φυσικής τού Έργαστηρίου, για τήν όποιαν ιδιαίτερα εκείνος κυρίως είχε κουραστή, κύτταζε να τήν προσπατή και θεωρούσε τά χέρια κάθε άλλου χειριστού άδέξια. Κι αυτό κάποτε γινόταν άφορημ ήγκρίνιας μεταξύ τους. Νά θυμώνη ό Άθανασιάδης και να γκρινιάζει με τόν καλοκάγαθο και πάντα εύγενικό Χόνδρο, που με τήν γνωστή διαλλακτικότητά του έδινε πάντα πρώτος τόπο στην άδικη όργη.

Εικ. 2. Ο Δημήτριος Χόνδρος, σε ήλικία 23 περίπου χρόνων, τελειόφοιτος τών Φυσικών Έπιστημών (1905).

Για τὸ πειραματικὸ ὅμως μέρος τῆς διδασκαλίας του καὶ γιὰ τὴν ἀσκήσεις Φυσικῆς ποὺ γίνονταν στὸ ἐπάνω, τὸ δεῦτερο πᾶν-
 τωμα τοῦ Χημείου, εἶχε πάντα κοντὰ του ἓνα ἐξαιρετικὸ βοηθη-
 τικὸ προσωπικὸ, εἰδικὰ ἐξασκημένο σ' αὐτὰ τὰ θέματα. Στὶς
 ἀσκήσεις μας ἐρχόταν κι' ἐκεῖνος, μὰ περισσότερο ἀσχολοῦν-
 ταν μ' αὐτὲς οἱ ἄνθρωποι του. Ὁ ἐπιμελητὴς Κ. Πετρόπουλος,
 ἓνας παλιὸς φυσικὸς καὶ καλὸς πειραματιστὴς, ἀπὸ τοὺς πρῶ-
 τούς τεχνικούς καὶ ἐπιχειρηματίες κατασκευαστὲς ἀργότερα
 τοῦ ραδιοφώνου, καὶ οἱ βοηθοὶ του. Ἀπὸ τοὺς βοηθοὺς τῶν
 δικῶν μου καὶ τῶν ἐπο-
 μένων πρῶτων χρόνων
 τῆς σχολῆς μας θυμοῦ-
 μαι τὸν Σπιριδάκη, τὸν
 Θ. Καλλιβρούση, τὸν Γ.
 Λευκαδίτη, τὴν Μαρία
 Μαρκέτου, ἀργότερα κυ-
 ρία Πυλαρινοῦ, τὸν Π.
 Σιαπκαρᾶ, τὸν Θ. Κου-
 γιουμτζέλη, τοὺς περισ-
 σότερους ἀπ' αὐτοὺς φοι-
 τητῆς ἢ πτυχιούχους τῆς
 Χημείας, στυλοβάτες γιὰ
 τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τοῦ
 Ἔργαστηρίου Φυσικῆς,
 ποὺ ἐργάστηκαν πολὺ
 ἢ λίγο κοντὰ του καὶ
 μερικὸ ἐξελίχτηκαν σὲ
 Καθηγητὰς Πανεπιστη-
 μίου.

Τὰ δυὸ ἐργαστήρια,
 γιὰ τὶς δυὸ ἔδρες τῆς
 Φυσικῆς, ἐγκατεστημένα
 στὸν ἴδιο κοινὸ χῶρο,
 τὴν μεσημβρινὴ πλευρὰ
 τοῦ πρώτου πατώματος
 τοῦ Χημείου τῆς οδοῦ
 Σόλωνος, δὲν ἐχωρίζον
 οὐσιαστικὰ μεταξὺ τους,
 καὶ τὸ βοηθητικὸ προ-
 σωπικὸ, τῶν δύο καθηγη-
 τῶν, βρισκόταν κι' αὐτὸ
 στὰ ἴδια δωμάτια καὶ
 συνδεόταν μὲ στενὴ συνεργασία. Ἔτσι, κατὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα
 καὶ ἄλλοι συνάδελφοι, ἂν καὶ διακριμένοι τυπικὰ στὸν Ἄ-
 θηνασιὰδῃ, βρέθηκαν κοντὰ στὸν Χόνδρο, τὸν γνωρίζον καλὰ
 καὶ δούλεψαν μαζί του. Ἦταν ὁ ἐπιμελητὴς τοῦ ἄλλου ἐρ-
 γαστηρίου Κώστας Παλαιολόγος, ὁ Ἄντ. Δεληγιάννης, ὁ Βασ.
 Κυριαζόπουλος, ὁ Μιχ. Ἀναστασιάδης, ἀργότερα ὄλοι Κα-
 θηγητὰ τοῦ Πανεπιστημίου ἢ τὸ Πολυτεχνεῖο καὶ ἄκόμα ὁ Τά-
 κης Παναγιώτου, ὁ μακαρίτης Γ. Χατζηδημητρίου καὶ ἄλλοι.

Ὁ Χόνδρος, μετὰ τὸ δίπλωμα τῶν Ἀθηνῶν, ἔκανε ἀξιόλογες
 συμπληρωματικὰς σπουδὲς στὴν Γερμανία, κοντὰ στὸν Sommer-
 feld καὶ ἄλλους, καὶ δημοσίευσε κατόπιν καὶ ἐκεῖ καὶ ἐδῶ ση-
 μαντικὰς ἐρευνητικὰς ἐργασίαις κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς καθη-
 γευσίας του. Ἀργότερα τὸν ἀπορρόφησε περισσότερο ἡ ἐκπαι-
 δευτικὴ του ἀποστολὴ. Τὸν συνέπαιρνε κυριολεκτικὰ ἡ μόρφωση
 τῶν μαθητῶν του, γιὰ τὴν ὁποία δινόταν μ' ἀληθινὸ πάθος.
 Τὴν ὑπέροχην διδασκαλίαν του τὴν συμπλήρωνε ἄκόμα ἓνα μο-
 ναδικὸ γιὰ τὴν Φυσικὴ σύγγραμμα, πραγματικὰ πρωτοπο-
 ρικὸ καὶ πρωτότυπον.

Ἡ πρώτη ἐκδοσὴ του περιορίστηκε στὴ Γενικὴ Μηχανικὴ
 καὶ τὴς ἰδιότητες τῆς Ὑλης καὶ κυκλοφόρησε τὸ 1917 σὰν
 πρώτος τόμος (σὲ δύο τεύχη 480 σελίδων) ἐνὸς ἑκτεταμένου
 συγγράμματος Φυσικῆς ὑψηλοῦ ἐπιπέδου. Τέτοιο ὅμως βιβλίον
 ἀπαιτοῦσε βασικὰς γνώσεις ἀπὸ τὸ γυμνάσιον πολὺ μεγάλης καὶ
 γρήγορα ἀντελήφθηκε πῶς γιὰ τὸν Ἕλληνα φοιτητὴ ἦταν δύ-
 σκολα νοητὰ καὶ ἐπομένως δύσχρηστο σὰν διδακτικὸ βοήθημα.
 Αὐτὸ τὸν ἀνάγκασε νὰ γράψῃ καὶ νὰ ἐκδώσῃ (1922-1925) τὰ
 Μαθήματα Φυσικῆς του ποὺ σὲ δυὸ τόμους (544 + 1128 σελί-
 δες) περιλάμβαναν ὅλην τὴν ὕλην τῆς Φυσικῆς. Τὸ νέο βιβλίον,
 σύντομον σχετικὰ καὶ ἐξαιρετικὰ εὐκολονόητον, γραμμένον μὲ τὸν δικόν
 του προσωπικὸν τρόπον διδασκαλίας, σημείωσε δύο ἄκόμα ἐκδό-
 σεις καὶ ἀποτέλεσε γιὰ γενεὰς σπουδαστῶν τῶν θετικῶν ἐπιστη-
 μῶν τὸ πραγματικὸν Εὐαγγέλιον τῆς Φυσικῆς. Ἡ διατύπωσίν
 του εἶναι μὲ τὸν ἴδιον τὸν ἀφηγηματικὸν τρόπον τῆς διδασκα-

λίας τοῦ Χόνδρου καὶ ἡ κατανόησις τοῦ κειμένου εὐκολύνεται
 ἀπὸ ὠραίας καὶ πρωτότυπες εἰκόνες, οἱ περισσότερες σὲ ἀπλά-
 γραμμικὰ σχεδιάσματα φτιαγμένα μὲ τὸ δικόν του χέρι, ὥστε
 ν' ἀποδίδουν ὀλοζώντανῃ τῇ σκέψῃ του καὶ νὰ παρουσιάζ-
 ζουν τὰ φυσικὰ φαινόμενα μὲ τὴν ἀπλοποιημένην δικήν του
 μέθοδον.

Ὁ Χόνδρος γεννήθηκε στὶς Σέρρες καὶ στὴν πατρίδα του δι-
 δάχτηκε, ἀπὸ τὰ ὑπέροχα σχολεῖα τῆς δούλης Ἑλλάδος, τὰ
 πρώτα γράμματα. Ἀπὸ οἰκογένεια μὲ περιουσιώδη οικονομικὰ
 μέσα συνέχισε τὶς σπου-
 δὲς του στὴν Ἀθήνα καὶ
 τὴν Γερμανίαν μὲ ἐπι-
 χορήγησιν ὑποτροφιῶν.
 Προικισμένος μὲ κατα-
 πληκτικὴν μνήμην καὶ κρί-
 σις καὶ πολυδύναμους, ἀπέκτησε γρήγορα μιὰ
 πολὺπλευρὴ μόρφωση,
 ὥστε ὁ χαρακτηρισμὸς
 τοῦ σοφοῦ, κάπως ὑπερ-
 βολικὸς γιὰ πολλοὺς ἄλ-
 λους, προκειμένου γιὰ
 τὸν Χόνδρο νὰ φαίνεται
 πτωχός*. Δὲν ὑπῆρχαν
 πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα
 τὰ ὁποῖα δὲν τὰ γνώριζε
 καὶ δὲν τὸν συγκινούσαν.
 Τὸ μεγαλύτερον ὅμως πά-
 θος του ἦταν ἡ πίστις
 καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν
 πατρίδα καὶ τὰ ἔθνικα
 τῆς ἰδεώδη. Εἶχε γαλου-
 χηθῆναι ἐν αἵματοβαμμέ-
 νῃ Μακεδονίᾳ καὶ διατη-
 ροῦσε τὶς εἰκόνες τῆς παι-
 δικῆς του ζωῆς, ἀπὸ
 τὰ φοβερὰ ἐκεῖνα χρόνια
 τῶν περιπετειῶν τῆς ἰδι-
 αίτητης Πατρίδας του,
 ὥστε νὰ ἔχη σφρηλα-
 τηθῆ ὁ χαρακτήρας του,
 μὲ φανατικὸν καὶ ἀλγ-

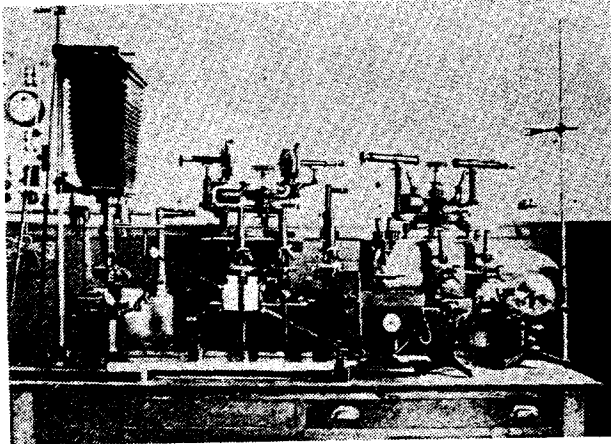

Εἰκ. 3. Οἱ τελειόφοιτοι τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, μαζί μὲ τοὺς καθηγητὰς τους (1905)
 Καθημενοὶ ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ: Δ. Τσακαλότος(ς), Θ. Βαρούνης, τότε ἐπιμελητὴς καὶ ὕστερα
 καθηγητὴς τῆς Χημείας στὸ Πολυτεχνεῖο. Ἄνωστ. Χρησιμοῦμος Καθηγητὴς τῆς Χη-
 μείας. Τιμ. Ἀργυρόπουλος Καθηγητὴς τῆς Φυσικῆς καὶ Γ. Ἀθνασιὰδης, τότε ἐπιμε-
 λητὴς καὶ ὕστερα Καθηγητὴς τῆς Φυσικῆς. Εἰς τὴν τελευταίαν σειρὰ ἀπὸ τὰ δεξιὰ τε-
 τάρτος ὁ Δ. Χόνδρος.

* Ὁ Δημήτριος Χόνδρος γεννήθηκε στὶς Σέρρες τὸ 1882. Στὴν πόλιν
 αὐτὴν, κάτω ἀπὸ τὸν βαρὸν, κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, τουρκικὸ ζυγὸν καὶ κάτω
 ἀπὸ τὴν φοβερὴ ἀπειλὴ καὶ τὴν ἀμόρητες τῶν Βουλγάρων κομιτατζήδων ἐξη-
 σε τὰ πρῶτα παιδικὰ του χρόνια. Δραματικὰ χρόνια, ποὺ εἶναι ἀξέχαστα
 στὴν παιδικὴ φαντασίαν καὶ διαμόρφωσαν ἀργότερα τὸ μαθητικὸ καὶ πατρι-
 δολάτρην χαρακτήρα του. Στὰ σχολεῖα τῆς γενέτειρας διδάχτηκε τὰ πρῶτα
 ἑλληνικὰ γράμματα καὶ συμπλήρωσε τὴ βασικὴν ἐκπαίδευσίν του στὴν Θεο-
 σαλονικὴν (1893 - 1899). Τὸ 1901 ἦλθε στὴν ἐλεύθερην Ἑλλάδα καὶ γράφηκε
 φοιτητὴς τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
 Ἡ ἀγάπη του γιὰ μάθησις καὶ οἱ πλουσιότερες γνώσεις του, ποὺ ἀπὸ μαθητῆς
 εἶχε ἀποκτήσει, τοῦ ἐξασφάλισαν γενικώτερη ἐκτίμησιν καὶ ὑποστήριξιν,
 ὥστε νὰ συνεχίσῃ ἀνάντερας πανεπιστημιακὰς σπουδὰς, μὲ τὴν οικονομικὴν
 ἐνίσχυσιν τοῦ Βελλεῖου κληροδοτήματος (τοῦ Βαρόνου Κωνστ. Μετέλλου
 ἐκ Βλατίας). Τὸ 1905 παίρνει τὸ διδακτορικὸν δίπλωμα μὲ τὴν ἐργασίαν του
 περὶ ἠλεκτρικῆς ἀγωγιμότητος διαλυμάτων νιτρικοῦ μολύβδου ἐν μίγματι
 ἕδατος καὶ οἰνονεύματος. Μετὰ τὸ 1905 συμπληρῶνει τὶς σπουδὰς του,
 πάλι μὲ τὴ βοήθειαν τοῦ Βελλεῖου κληροδοτήματος, ἀρχικὰ εἰς τὸ Πανεπι-
 στήμιον τοῦ Γκέτιγγκεν καὶ κατόπιν τοῦ Μονάχου. Τοῦ Πανεπιστημίου αὐτοῦ
 ἀνακηρύσσεται διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸ 1909, μὲ τὴν ἐργασίαν του
 «Ueber elektromagnetische Drahtwellen». Στὴν Γερμανίαν, κατὰ τὰ τελευταῖα
 αὐτὰ χρόνια, ἐργάζεται κοντὰ στὸν διάσημον Καθηγητὴν Sommerfeld, ὁ ὁποῖος
 δεῖχνει ἰδιαιτέρην ἐκτίμησιν καὶ ἀγάπην γιὰ τὸ σπουδαστὴν Χόνδρο. Τὸ ἐν-
 διαφέρον τοῦ Sommerfeld ἐξελίσσεται γρήγορα σὲ φιλίαν καὶ συνεργασίαν. Γυ-
 ρίζοντας στὴν Ἑλλάδα ἀρχίζει τὴν σταδιοδρομίαν του ἀπὸ τῆς Χημείας, ὑπερ-
 τῶντας σὰν ὑποεπιμελητὴν στὸ Ἔργαστήριον Ἀνοργάνου Χημείας, ὑπὸ τὸν
 Καθηγητὴ Ἀναστάσιον Χρηστομάνου (1909 - 1912). Στὶς 24 Ἰανουαρίου 1912
 προτινεται ἀπὸ τὴν τριμελῆ Ἐπιτροπὴν ἐκ τῶν καθηγητῶν Καραθεοδωρῆ
 καὶ Ἐσκοφου καὶ τοῦ Χημικοῦ Ἀραβιδῆ καὶ διορίζεται Ἀρχικὸς Καθηγητὴς
 τῆς Φυσικῆς στὸ Πανεπιστήμιον. Τὸ 1912, τὴν μεθιπομένην τῆς ὀρκωμοσίας
 τοῦ ὡς Καθηγητῆ, παντρεύεται τὴν Ἄνθῃ Π. Δαμάσκου. Ἀπὸ τὸν γάμον
 αὐτὸ ἀπέκτησε ἓνα γυιὸν καὶ δύο θυγατέρας. Ἐκτός ἀπὸ τὰ ἐξαιρετικὰ καὶ πρῶ-
 τῶτα διδακτικὰ του συγγράμματα δημοσίευσεν, κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια, καὶ
 ἀρκετὰς πρωτότυπας μελέτας. Ἐξ αὐτῶν σημαντικώτερες εἶναι: 1. Ueber
 symmetrische u. unsymmetrische elektromagnetische Drahtwellen. — 2. Ele-
 ktromagnetische Wellen u. elektrische Drahten. — 3. Τὸ ἀξίωμα τῆς σκεπ-
 τικότητος καὶ ἡ ἔννοια τοῦ χώρου καὶ χρόνου. — 4. Τὰ δύο θερμοδυναμικὰ
 ἀξιώματα. — 5. Αἱ τάσεις τῆς νεώτερης Φυσικῆς. — 6. Μηχανικὸν ὑπόδειγμα
 λογαριθμικοῦ δυναμικοῦ πεδίου. — 7. Ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια μὲ ἀπλά λόγια. Ἐκ-
 δοσις ὀφελίμων βιβλίων 1956. — 8. Ἑλληνικὰ Ἰδιαιτὰ καὶ Σύγχρονη Ζωή.
 Ἐκδοσις Ἀποστολικῆς Διακονίας. — 9. Στὸ περιθώριον τῆς Φυσικῆς 1961.
 Εἶναι ἡ τελευταία δημοσίευσίν του, ποὺ παρουσιάζει ἐξωριστὸ ἐνδιαφέρον
 γιὰτὶ συγκεντρῶνει τὶς καλύτερας ἐργασίας του κατὰ τὸ πέρασμα τῆς
 50ετίας τῆς δραστηριότητός του.

θινή μαχητικότητα. Πρώτα η Πατρίδα. Πρώτα η 'Ελλάδα!

Γι' αυτό τόν πρωτοσυναντούμε, μόλις διωρίστηκε Καθηγητής, απλό μαχητή στους πολέμους του 1912 και 1913. Τό καλοκαίρι του 1913, φορώντας ακόμη την ταλαιπωρημένη από τις μάχες και άκομψη στολή του στρατιώτη της εποχής, έρχεται και εξετάζει τούς φοιτητές του, πολλούς συστρατιώτες του, άλλους συνομήλικούς του και άλλους μεγαλύτερους του στα χρόνια,

Εικ. 4. Μερικά από τὰ όργανα της πλούσιας συλλογής του 'Εργαστηρίου Φυσικής που καταρτίστηκε με έπιχορηγήσεις από τις γερμανικές αποζημιώσεις του α' μεγάλου πολέμου, χάρις στις φροντίδες του Καθηγητή Γ. 'Αθανασιάδη.

λίγο μετά τόν νικηφόρο πόλεμο κατά τών Βουλγάρων. 'Αργότερα, έπίστρατος για λίγες μέρες, κατά τὸ Νοέμβριο του 1916, γίνεται υπερασπιστής της 'Αθήνας κατά της άπειλούμενης καταλήψης της από τόν Φουρνιέ και τούς στρατιώτες του άγγλογάλλους. 'Οχι τόσο από φιλοβασιλισμό, αλλά γιατί άγανάκτησε από τήν ώμη επέμβασή τους στα έσωτερικά μιας άνεξάρτητης Χώρας. Τὸ 1913, μαζί με τόν Ζέγγελι, στέλνεται για να συγκεντρώσει στοιχεία για τὰ βουλγαρικά όργανα στην Μακεδονία. Νά συντάξει μια έκθεση και να τήν παρουσίασει στους συμμάχους, ώστε να βοηθήσει τις άπαιτήσεις της πατρίδας μας. Τὸ πρωί της 28ης 'Οκτωβρίου 1940, έξηντάρης σχεδόν πιά στην ήλικία, τρέχει να παρουσιάσει και να ζητήσει να τόν δεχθούν έθελοντή άεροπόρο, ώστε να πάρη μέρος στον καινούργιο άγώνα, κάνοντας πράξη άποδοτική τήν έρασιτεχνική άφοσίωσή του στην άεροπορία και τις γνώσεις του για τὰ άεροπλάνα της εποχής. 'Αργότερα, μετά τόν δεύτερο μεγάλο πόλεμο, τόν βρίσκουμε και πάλι έξεταστή της καταστροφής της Μακεδονίας και τού σφαγιασμού τών συμπολιτῶν του από τούς βουλγαρικούς λύκους. Και σε κάθε περίπτωση που παρουσιάζεται μια έθνική διεκδίκηση, μια πατριωτική ύπόθεση, για τήν οποία χρειάζεται συμπαράσταση και βοήθεια, τόν συναντούμε, όλα τὰ χρόνια, πάντα στην πρώτη ή και στην τελευταία θέση, υπερασπιστή της, χωρίς δισταγμό, χωρίς άξιώσεις προβαδίσματος και ιεράρχησης.

'Ο Χόνδρος παντρεύτηκε γρήγορα και απέκτησε οικογένεια στην οποία δόθηκε μ' όλη τη θερμότητα της συναισθηματικότητάς του. 'Η άφοσίωσή του για τή γυναίκα του και τὰ τρία παιδιά του έφθανε τὰ όρια της υπερβολής, που ίσως θάπρεπε να τήν χαρακτηρίσουμε, με τόν όρο που συνήθως δίνει ο πολλός κόσμος, της «νοσηρής» αγάπης.

'Ανθρωπος με τήν άκαταπόνητη δραστηριότητα και τις πληθωρικές γνώσεις, με τὸ άσίγαστο ενδιαφέρον για κάθε πνευματικό και κοινωνικό θέμα, ήταν φυσικό να μὴ περιορισθῆ μόνο στην έπιστήμη του, τήν Φυσική, και να μὴ άσχοληθῆ μόνο στις έξαρτώμενες άπ' αυτήν έφαρμογές. 'Ο Χόνδρος είχε πάμπολλα ενδιαφέροντα και κουραζόταν για όλ' αυτά. 'Εργαζόταν για όλα επίσης άκαταπόνητα, με άληθινό πάθος.

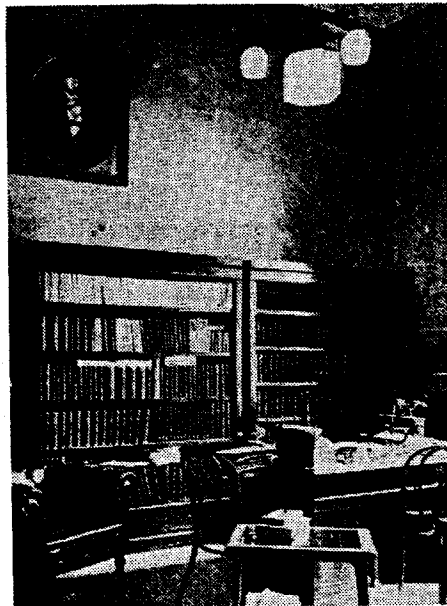

Εικ. 5. Μία από τις αίθουσες άσκήσεων της Φυσικής. 'Από άριστερά : 1. 'Ο βοηθός κ. Β. Κυριαζόπουλος, μεταγενέστερα καθηγητής της Μετεωρολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. 2. 'Ο βοηθός κ. 'Αντ. Δελιγιάννης, μεταγενέστερα Καθηγητής 'Ανοργ. Χημικής Τεχνολογίας Ε. Μ. Πολυτεχνείου.

Τόν συγκινοῦσε ή ποίηση, ή ζωγραφική, ή λογοτεχνία και κάθε καλλιτεχνικό θέμα. Με έξαιρετική επίδοση στις ξένες γλώσσες μιλούσε τέλεια όλες τις κύριες ευρωπαϊκές και ακόμα τις σκανδιναβικές και τις σλαβικές της βαλκανικής χερσονήσου. 'Εγνώριζε επίσης τέλεια τήν Τουρκική, και μάλιστα τήν γνήσια καθαρή φιλολογική, όπως δέν τήν ξέρουν οι τωρινοί Τούρκοι. Και κοντά στην τουρκική και τις άλλες συγγενείς μ' αυτή, της άραβικής οικογένειας.

'Ενδιαφερόταν για τήν αρχιτεκτονική και για όλα τὰ σχετιζόμενα καλλιτεχνικά θέματα. Τὰ άνώτερα μαθηματικά, τὰ τόσο άπαραίτητα για τή σπουδή τών θεμάτων της θεωρητικής Φυσικής, τόν άπασχολούσαν επίσης. 'Ο πλούτος τών γνώσεών του σε κάθε τομέα της ανθρώπινης διάνοησης κατέπλησε τούς συνομιλητάς του. 'Όταν μετά τόν πόλεμο τόν έπισκέπτονται στο 'Εργαστήριο οι Τούρκοι συνάδελφοί του, τούς παρασύρει από τήν Φυσική στην φιλολογική και ποιητική άξία του Κορανίου, μιλώντας τους σε μια κλασσική τουρκική γλώσσα. Και κείνοι έκπληκτοι όμολογούν πως είναι άπληροφόρητοι γι' αυτή τήν άνώτερη άξία του Κορανίου τους. Τὸ 1953, στη Γενεύη, αντιπρόσωπος της 'Ελλάδας, στην πρόσφατα τότε ίδρυμένη Κοινότητα των Πυρηνικών 'Ερευνῶν (CERN), συμπαρακαθεται φιλικά, όπως διηγεί-

ται ο Καθηγητής κ. Θ. Κουγιουμτζής, με τούς Σουηδούς Καθηγητάς Altven (βραβείον Νόμπελ) και Eklund. Είναι ή πρώτη ήμερα που τούς γνωρίζει και με τήν συνηθισμένη πολυπραγμοσύνη του, σε μια άλαθετη συνηδική, παραμερίζει για λίγο τὰ πυρηνικά προβλήματα και θέλει να τόν πληροφορήσουν περισσότερα για τούς Βίκιους, για τις ίσορίες τους και τὰ έπη τους. Οι καθηγηταί λυπημένοι του άπαντούν ότι αν και Σουηδοί εκείνοι, ελάχιστα άπ' αυτά

Εικ. 6. Τὸ προσωπικό γραφείο του Καθηγητή Δ. Χόνδρου. 'Η εικόνα, επάνω από τή βιβλιοθήκη, είναι τού προκατόχου του Τιμ. 'Αργυροπούλου.

έχουν μελετήσει ή άκούσει. Καί τότε ό Χόνδρος, εκεί, στή Γενεύη, στή μητρική τους γλώσσα, τούς διδάσκει με μιá δλόκληρη διάλεξη, για τά κατορθώματα τών προγόνων τους Βίκινγκς.

Τόν συγκινούσαν και όλες οι μηχανικές εφαρμογές τής επιστήμης του και καταπιανόταν με τά σχετικά μηχανολογικά θέματα. Άπό τούς πρώτους αυτοκινητιστάς, ήξερε τισ μηχανές τους όσο κανείς άλλος και παιδεύοταν έπισκευάζοντας ό ίδιος τή δική του θρυλική Σεβρολέτ με τόν ιστορικό αριθμό 4444, πολλές φορές μονάχα από κάποια περιέργεια ή από απλό χόμπυ. Όλοι οι παλαιοί θυμούνται τό ιστορικό αυτό μεγάλο, με ξεσκέπαστη τήν καρότσα του, αυτόκίνητο, με τό όποιο ό Χόνδρος άλώνιζε τά χρόνια εκείνα και τήν Άθήνα και τά προάστιά της, γνώριμο σε όλους άφου στάθμειε μόνιμα έξω από τήν πλαϊνή πόρτα του Χημείου, στήν όδó Μαυρομιάλη. Πολύ τακτικά περνώντας άπ' εκεί έβλεπαν έναν άνθρωπο ξεπλωμένο στο χώμα κάτω από τό αυτόκίνητο να σκαλίζει τισ μηχανές του και σε λίγο να ξεπροβάλλη ό Χόνδρος καταμουντζουρωμένος, με στραπατσαρισμένα τά ρούχα του, άφελέστατος και καταευχαριστημένος για τήν έπιτυχία που είχε στήν αυτοπρόσωπη αυτή έπισκευή του αυτόκινήτου του.

Μιά άλλη ώραία αλλά και επικίνδυνη άπασχόληση του Χόνδρου ήταν ή άεροπορία, για τήν όποία διέθετε πολύ χρόνο μελετώντας τισ μηχανές της και άσχολούμενος με τό ανθρώπινο υλικό της. Άπό τούς πρώτους άνεμοπόρους, προπαγάνδιζε τό επικίνδυνο αυτό σπόρ, και από τούς πρώτους άεροπόρους, ώδηγούσε με σιγουριά τά πρωτόγονα εκείνα άεροπλάνα τής έποχής, που δέν διέφεραν και πολύ από τούς χαρταετούς. Συνεργάτης τής μικρής τότε πολεμικής μας άεροπορίας και καθηγητής στις σχετικές σχολές ήταν επί κεφαλής τής Έπιτροπής που διάλεγε τούς κατάλληλους από τούς άξιωματικούς ξηράς και θαλάσσης, όσους ζητούσαν να μεταπηδήσουν στο νέο αυτό όπλο, άφου άκόμα δέν είχε δημιουργηθή σαν ανεξάρτητο. Οι έργαζόμενοι τά χρόνια εκείνα στο Χημείο ξαφνιάζονταν πολλές φορές από τισ άπανωτές πιστολιές που άκούονταν από τό υπόγειό του. Ήταν ό Χόνδρος, που εξετάζοντας τισ ψυχικές και νευρικές τους ικανότητες, έρριχνε ξαφνικά, πίσω τους, μερικές πιστολιές για να πιστοποιήση τισ αντιδράσεις που παρουσίαζαν οι υποψήφιοι άεροπόροι. Και δέν έγκατέλειπε αυτή τήν άπασχόλησή του, πετώντας με τά μικρά διθέσια άεροπλάνα, άκόμα και μετά τά 70 χρόνια τής ηλικίας του.

Τό μεγαλύτερο όμως χόμπυ για τόν Χόνδρο ήταν ή μουσική. Τis ώρες αναπαύσεώς του τισ διασκέδαζε με τό βιολί του. Τ' άπογευμάτα, όταν καθηφόριζες τήν όδó Ήρώδου του Άττικού, στο πρώτο σπίτι, από τό τελευταίο άνοικτό παράθυρο του ίσογειου τής παλιής πολυκατοικίας τής γωνίας του δρόμου αυτού με τήν Λεωφ. Βασ. Σοφίας, εκεί που κατοικούσε τά χρόνια εκείνα, θ' άκουγες ένα βιολί, να παίζει κομμάτια κλασσικής μουσικής. Ήταν ό Χόνδρος. Και άπολησμονιόταν παίζοντας και συνέχιζε επί ώρες δλόκληρες. Έκτός μάλιστα από αυτή τή μοναχική άπασχόλησή του με τή μουσική, ώργάνωνε συχνά και οικογε-

νειακές συναυλίες με τή βοήθεια φίλων. Τακτικός βοηθός του σ' αυτές ήταν ένας άλλος άξέχαστος παλιός συνάδελφός μας, στενός φίλος του, ό εύγενέστατος Κων. Δόσιος, ένας σαν και 'κείνον άνώτερος, με πλούσιες γνώσεις και πολλά καλλιτεχνικά ενδιαφέροντα, άνθρωπος. Ό Δόσιος βοηθούσε τισ μικροσυναυλίες αυτές του Χόνδρου με τό βιολοντσέλο του και πολλές φορές με τό τραγούδι του. Και στο πιάνο, ό άχώριστος σύντροφός του, ή γυναίκα του.

Στά πρώτα φοιτητικά μου χρόνια γνώρισα τόν Χόνδρο μόνο σαν καθηγητή μου, έκείνον στήν έδρα και μέσα στο θρανίο. Άργότερα προχώρησε ή γνωριμία μας, όταν πηγαίνοντας στο Έργαστήριό του για να συναντήσω τούς βοηθούς του, που ήσαν όλοι φίλοι μου, δινόταν ή ευκαιρία να κουβεντιάζω και με τόν καταδεκτικώτατο προς όλους Χόνδρο. Ή γνωριμία έγινε στενότερη μετά τό 1922, όταν πήγαινα σ' έκείνον για ύποθέσεις του Γεωλογικού Έργαστηρίου, όπου τότε ύπηρετούσα. Σιγά-σιγά από τήν γνωριμία προχωρήσαμε στή φίλια. Έδινε άφορμή γι' αυτή και ή Ένωσή μας που, μετά τό 1930, είχε άρχισει κάποια έπιστημονική δραστηριότητα και άπ' αυτή τήν αίτία τόν συναντούσα συχνότερα.

Είχε πολύ ενδιαφέρον για τήν χημεία και τούς χημικούς. Δέν ξεχνούσε πώς άρχισε από χημικός, άφου γυρίζοντας από τήν Γερμανία και προτού να διοριστή καθηγητής, δούλεψε δύο χρόνια σαν ύποεπιμελητής του Καθηγητή Χηριστομάνου. Ήταν άπ' τούς πρώτους που διδάσκαε πώς δέν ύπάρχουν διαχωριστικά σύνορα για τισ δυό άδελφές επιστήμες. Έτσι παρακολούθησε πάντα από κοντά τήν Ένωσή μας. Έρχόταν στις διαλέξεις της, μιλούσε και ό ίδιος, έγραφε στο περιοδικό της, έπαιρνε μέρος στις εκδόσεις της. Άργότερα ήταν και τακτικός προσκαλεσμένος μας στις φιλικές συγκεντρώσεις που ώργανώναμε στο έντευκτήριό της, τής όδου Κάνιγγος 10. Πάντα γελαστός και όμιλητικώτατος με τήν άπολαυστική συναναστροφή του και τά διαλεγμένα ανέκδοτά του.

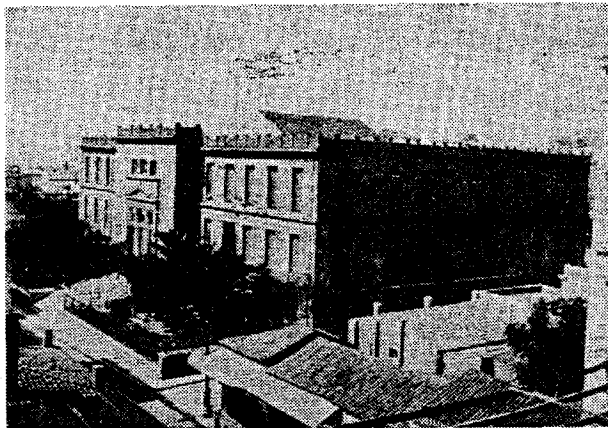
Σε μιá τέτοια στιγμή εύφορίας, από τήν εύχρηστή συναναστροφή μας, μπροστά σ' ένα καλοψημένο γουρουνόπουλο και ένα ποτήρι έκλεκτό κρασί κατώρθωσα ν' άποσπάσω τήν επιεικεία του, ώστε να δώση τήν έπομένη εξέτασεις σ' έκείνον και να περάση ένας καρμποτσακιμένος συνάδελφος, που κόντευε να γεράση χωρίς δίπλωμα, έξ αίτίας του μαθήματος τής Φυσικής. Ήταν πράγματι ένα θαύμα να τόν πετύχω σε μιá σπάνια γι' αυτόν στιγμή άδυναμίας του. Γιατί ό Χόνδρος, με τήν έπειρη καλωσύνη και αίσθηματικότητά του, χάριζε εύκολα ό,τι του ζη-

τούσε έκτός από ένα μεγαλύτερο βαθμό σ' έναν άνάξιο φοιτητή. Σ' αυτό τό ζήτημα ήταν ένας σκληρός βράχος, επάνω στον όποιο πολλοί τσακίζονταν. Όπως έξηγούσε, στα θέματα τής επιστήμης δέν χωράει φιλανθρωπία.

Ή ύποστήριξη κάθε δικαίας και σωστής ύπόθεσης εύρισκε πάντοτε τόν Χόνδρο μαχητικό ύποστηρικτή της, που πολλές φορές μάλιστα έρχόταν αυτόκλητος στον άγώνα της. Ή παρησία και τό θάρρος τής γνώμης του, ή έλευθεροστομία του και έπιμονή στήν χρησιμη πολεμική του άφησαν έποχή. Αυτό

Εικ. 7. Ό Καθηγητής Χόνδρος τήν ώρα που εξέτάζει πτυχιακά στο Φροντιστήριο τής Φυσικομαθηματικής Σχολής. (Έχει παρθή χωφίς να τό ξέρη. Φωτογραφία Ι. Κανδήλη του 1923).

Εικ. 8. Τό χημείο όπως ήταν τό 1923. Στο πρώτο πάτωμα, προς τήν πλευρά της όδου Μαυρομιάλη, βρισκόταν τό Έργαστ. Φυσικής. Τό τρίτο παράθυρο από τή γωνιά τής πρόσωσης είναι του γραφείου του Χόνδρου.

τό ιδίωμά του τόν ἐμπόδιζε νὰ προσκολληθῆ σὲ κάποια ομάδα, σὲ μιὰ ὀρισμένη παρατάξη. Ἐπαίρνε θέση πάντα σὰν μιὰ δυναμική μονάδα, πού ἀγνοοῦσε τοὺς συμβιβασμούς. Στὴ Φυσικομαθηματικὴ Σχολή, πού τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν χωρισμένη σὲ ἀντιμαχόμενες παρατάξεις, ὁ Χόνδρος ἔμενε ξένος ἀπ' αὐτὲς καὶ πολεμοῦσε μόνος, σκληρά, γιὰ τὴν περίπτωση πού ἐκεῖνος νόμιζε σωστή, ἀδιαφορῶντας γιὰ τὴν σχετικὰ μ' αὐτὴ τοποθέτηση τῶν πολλῶν. Καὶ συχνά, μὲ τὴν δικαιοσύνη του καὶ τὴν τετράγωνη λογικὴ του, δίνοντας προσωπικὴ μάχη μεταξὺ τῶν διαφωνούντων, κατῶρθωνε, ἕνας αὐτός, νὰ ἐπιβάλλῃ στὸ τέλος τὴ δική του ὀρθὴ γνώμη.

Ἀπὸ τὶς συζητήσεις του μέσα στὴ Σχολή καὶ τὴν μαχητικότητά του ἀναφέρονται πολλὰ ἐνδιαφέροντα ἱστορικά, ἀλλὰ ἐπάνω σὲ μεγάλα πανεπιστημιακὰ θέματα καὶ ἄλλα γιὰ μικρότερα, σχετικὰ μὲ τὰ πρόσωπα ἢ τὶς ἐνέργειες τῶν καθηγητῶν καὶ τῶν ἐργαστηρίων τους. Ἀκόμα πολλές συζητήσεις σὲ εὐτράπελο τόνο. Ὁ Χόνδρος πείραζε συχνά τοὺς συναδέλφους του κατὰ τὶς συζητήσεις αὐτές. Τακτικὰ, στόχο γι' αὐτὸν ἀποτελοῦσε ὁ καλοκάγαθος, ἀλλὰ παράξενος στὸν χαρακτήρα, μεγάλος μαθηματικὸς Νικόλαος Χατζιδάκις. Μιά φορά ὁ διαφιτισμός τους ἦταν σχετικὸς μὲ τὴν γλωσσολογία. Ὁ Χατζιδάκις ἦταν γλωσσολογικὸς ἀριστοτέλης, μιλοῦσε 15 γλώσσες καὶ μέσα σ' αὐτὲς ἤξερε ὅλες τὶς σκανδιναβικές. Ὁ πολὺ-γλωσσος ἐπίσης Χόνδρος τὸν προκάλεσε στὰ τουρκικά. Καὶ ἡ Σχολὴ ἀναγκάστηκε νὰ παραμερίσῃ τὶς ἄλλες ὑποθέσεις τῆς γιὰ ν' ἀκούσῃ ἐπὶ ἀρκετὴ ὥρα τοὺς δύο τους, νὰ τσακῶνονται εἰς τὴν τουρκικὴ. Μάλιστα ἡ φήμη φέρνει νικητὴ τὸν Χόνδρο, πού ἤξερε τὴν καθαρὴ φιλολογικὴ τουρκικὴ γλῶσσα καὶ τὴν ἀρχαία, τὴν Ἀραβικὴ, στὶς ὁποῖες ὁ ἄλλος δὲν μποροῦσε νὰ τοῦ παραβῆ.

Γιὰ ἕνα ἀπ' αὐτοὺς τοὺς φιλικούς καυγάδες ἤμουν ἐγὼ ἡ ἀίτια. Ἐδίνα τὴν διδακτορικὴ μου ἐξέταση κατὰ τὸ 1932 καὶ μιλοῦσα γιὰ τὴν ἐλιά καὶ τὸ ἐλαιόλαδο. Μὲ ρωτοῦσαν οἱ καθηγηταὶ σχετικὰ μὲ τὴ χημικὴ σύσταση τοῦ ἐλαϊοκάρπου καὶ τὴν βιομηχανικὴ του κατεργασία. Ὁ Χατζιδάκις πετάχτηκε καὶ μὲ ρώτησε τί ξέρω περὶ τῆς καλλιέργειας τῆς ἐλιάς κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Φοινίκων. Ὁ Χόνδρος μπῆκε ἀμέσως στὴ μέση: «Κύριε ὑπομνήφιε, μὴν τοῦ ἀπαντήσης, δὲν δίνει ἐξετάσεις γιὰ ἀρχαιολόγος». Οἱ ἄλλοι γέλασαν. Ὁ ἤμερος καὶ ἀνεξίκακος Χατζιδάκις σῶπασε.

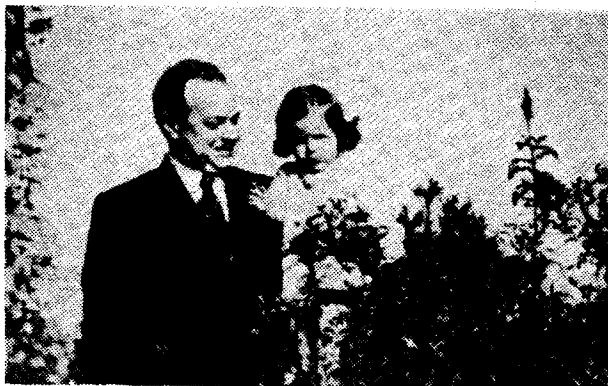
Ἡ φανατικὴ προσκόλλησή του στὰ ἔθνη καὶ ἰδεώδη καὶ ἡ πίστη του γιὰ τὴν ἰερότητα καὶ ἀκεραιότητα τῆς Πατρίδας, ὅπως τὴν εἶχε διδαχθῆ ἀπὸ τὰ παιδικὰ του χρόνια, ἦταν φυσικὸ νὰ τὸν τοποθετήσῃ σὰν μαχητικὸ ἀντίπαλο καὶ τοῦ κομμουνισμοῦ. Κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1944, κάτοικος ἀπὸ

καρὸ τοῦ Ψυχικοῦ, βρέθηκε ἐκεῖ ἀποκλεισμένος καὶ κινδύνευαν, αὐτὸς καὶ ἡ οἰκογένειά του, νὰ πεθάνουν τῆς πείνας. Ἀκόμα σὰν μαρκαρισμένος ἀντικομμουνιστὴς φοβόταν γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ. Ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ κἀν ἡρωικὴ ἐξοδο καὶ νὰ κατέβῃ στὴν ἐλεύθερη περιοχὴ. Φόρεσε παλιόρρουχα καὶ παλιοπάπουτσα καὶ ἀξύριστος ὅπως ἦταν ἀπὸ ἡμέρες, ἀγνώριστος στὰ χάλια τοῦ, μ' ἕνα δισάκκι στὸν ὤμο, ξεκίνησε πεζοπορῶντας καὶ σιγοτραγουδῶντας τὰ θούρια τοῦ ΕΛΑΣ. Μὲ χαιρετισμούς ἐγκαρδίους πρὸς τοὺς συντρόφους πού συναντοῦσε στὸ δρόμο, ἐφθασε ἀνευρόχλητος σὰν γνήσιος κι' αὐτὸς ἑλασίτης μέχρι τὴν Ἀθήνα καὶ φιλοξενήθηκε γιὰ δύο βραδιὲς στὸ σπίτι τῆς οδοῦ Ζαΐμη 27 τῆς κυρίας Κατίνας Στάθη (κατόπιν κυρίας Μιχ. Ἀναστασιάδη). Βγαίνοντας τὸ ἀπόγευμα τῆς μεθεπομένης γιὰ ἕνα μικρό, ὅπως τοὺς εἶπε, περίπατο, τὸν συνέλαβαν, στὴ γωνιὰ Μετσόβου καὶ Νοταρᾶ, γιὰ ὄμηρο. Καὶ ἀπ' ἐκεῖ ὠδηγήθηκε μαζί μὲ ὅλη τὴν τραγικὴ πολυάριθμη ομάδα τῶν αἰχμαλώτων τοῦ ΕΛΑΣ μέχρι τὰ Κρώρα. Μᾶς διηγεῖτο τακτικὰ μὲ πολὺ χιούμορ τὴν περιπέτειά του ἐκείνη καὶ τὶς διαφορὲς τολαιπωρίες του, πού κι' αὐτὲς τὶς δέχτηκε μὲ τὴ γνωστὴ σταυκτικότητα καὶ ἀφέλεια. Ἀκμαῖος, μὲ σιδερένια ὑγεία, καὶ λιτοδίαιτος ἐκ φύσεως, ἂν δὲν φοβόταν γιὰ τὴ ζωὴ του, θὰ εὔρισκε τὴν μέχρι ἐκεῖ πεζοπορία του σὰν μιὰ ἐνδιαφέρουσα ἐκδρομὴ.

Λίγο μετὰ τὴν περιπέτειά του αὐτή, ἀρχὲς τοῦ 1945, ἦρθε ἀπὸ τοὺς πρώτους καὶ συνεργάστηκε μαζί μας γιὰ τὴν ἴδρυση μιανῆς ἐθνικιστικῆς ὀργανώσεως πού προβλεπόταν νὰ τὴν ἀποτελέσουν ἀποκλειστικὰ πνευματικὸι ἀνθρωποὶ καὶ θὰ εἶχε κύριο σκοπὸ—ὁ πόλεμος συνεχίζοταν ἀκόμα—προβάλλοντας ἱστορικὰ στοιχεῖα καὶ προπαγανδίζοντας στὴν πνευματικὴ ἡγεσία τῶν συμμάχων, νὰ ζητήσῃ τὴν συμπαράστασή της στὴν δικαίωση τῶν ἐθνικῶν μας ἀξιώσεων κατὰ τὴν ἀναμενόμενη προσεχῆ εἰρήνη. Ν' ἀγωνισθῆ γιὰ τὶς ἀπαιτήσεις μας στὴν Βόρ. Ἠπειρο, στὴν Βόρ. Θράκη καὶ τὰ Δωδεκάνησα καὶ σχετικὰ μὲ τὰ ἐσωτερικὰ μας, νὰ φροντίσῃ γιὰ τὴν προστασία μας ἀπὸ τὸν Κομμουνισμό. Αὐτὴ ἡ προσπάθεια, παρὰ τὶς πολλὲς συναντήσεις καὶ συζητήσεις, δὲν κατόρθωσε δυστυχῶς τελικὰ νὰ γίνῃ πραγματικότητα καὶ νὰ ἐμφανισθῆ ἐπίσημα καὶ γι' αὐτὸ δὲν εἶναι εὐρύτερα γνωστὴ*.

Εἰκ. 9. Δυὸ ἀλησμόνητοι φίλοι, ὁ Χόνδρος καὶ ὁ Ρένος Δαρτύος, περιεργάζονται μιὰ φωτογραφικὴ μηχανή. Ἀπὸ τὴν ἐκδρομὴ τῆς Ἐνῶσεως στὴν Ἐλευσίνα τοῦ 1938 (Φωτογραφία Ἰ. Κανδῆλη).

Εἰκ. 10. Ὁ Χόνδρος μὲ τὴν ἐγγονή του Nadia Schoukaroukoff στὸν κῆπο τοῦ σπιτοῦ του. (Φωτογραφία 1938, ἐκ τοῦ ἀρχείου Καθηγητοῦ κ. Θ. Κουγιουμτζέλη).

* Γιὰ τὴν ὀργάνωση αὐτὴ κινήθηκε πρῶτος ὁ ἀείμνηστος Ἰωάν. Καρράς, Διευθυντὴς τοῦ Γεν. Χημεῖου τοῦ Κράτους, πού εἶχε ἰδιαίτερα μελετήσει καὶ διατηροῦσε πλούσιο ἀρχεῖο μὲ πολὺτιμα στοιχεῖα γιὰ τὸ Βορειοηπειρωτικὸ καὶ Μακεδονικὸ μας πρόβλημα. Ζήτησε ἀρχικὰ τὴν βοήθεια τοῦ μακαρίτη Διον. Καραθανάση καὶ μένα. Στὸ κάλεσμα μας ἦλθαν κοντὰ μας, ἐν-

Δείγμα τής φανατικής υπεράσπισης εκ μέρους του Χόνδρου τής εθνικής μας παρακαταθήκης και τής μαχητικής προστασίας των ορίων τής Ελληνικής Πατρίδας, υπήρξε και η διαμάχη που δημιουργήθηκε κατά το 1955, με άφορη τα γραφόμενά του, εκείνη που περιέπλεξε και μένα προσωπικά, ώστε να γίνω στόχος για ώρισιμένη μερίδα του κλάδου μας. Τη χρονιά εκείνη είχα βρεθί πάλι Πρόεδρος τής Έπιτροπής των «Χημικών Χρονικών». Ήταν λίγο μετά το θάνατο του μεγάλου Einstein. Σκέφθηκα πώς το περιοδικό μας έπρεπε να τιμήση ανάλογα τη μνήμη του μεγάλου φυσικού και δεν υπήρχε άλλος καταλληλότερος να γράψη για κείνον παρά ο Χόνδρος. Αύτος πρωτοδίδαξε και εκείνος ήταν ο περισσότερο μελετημένος επάνω στην θεωρία τής σχετικότητας. Πήγα λοιπόν και τον παρεκάλεσα να γράψη ένα άρθρο για τον άνθρωπο και τον επιστήμονα Einstein, όπως θα το νόμιζε και θα το ήθελε καλλίτερο.

Αρνήθηκε στην αρχή, μα φίλος μου πιά, δεν μπόρεσε να επιμένη περισσότερο και δέχτηκε στο τέλος την παράκλησή μου.

Ενθουσιασμένος παρέλαβα σε λίγες μέρες το χειρόγραφο του. Ήταν ένα από τα ωραιότερά του κείμενα. Μία γλαφυρή «σκιαγραφία», όπως ο ίδιος τή χαρακτηρίζει, του μεγάλου φιλοσόφου και του έργου του, που θα τιμούσε εξαιρετικά το περιοδικό μας. Στόν επίλογό του όμως κρυβόταν μία καμουφλαρισμένη βόμβα, που άμέσως κατάλαβα ότι μπορούσε να έκραγη με καταστροφικά αποτελέσματα. Γιατί, χωρίς κανένα λόγο και καμμία σχέση με το επιστημονικό θέμα, με το οποίο ασχολείτο, ανακάτευε την πολιτική. Μή μπορώντας να συγχωρήση στον μεγάλο επιστήμονα τις γνωστές πολιτικές δοξασίες του, έγραφε πώς τον επισκέφθηκε τελευταία ο Γραμματέας του Einstein, ύστερα από προηγούμενο ταξίδι του στη Βουλγαρία, και του γνώρισε πώς έρχόταν στην Ελλάδα για να προτείνη δημοψήφισμα των κατοίκων τής Μακεδονίας, με το έρωτημα αν θέλουν να μείνη η περιοχή αυτή στην Ελλάδα ή να γίνη Βουλγαρική. Η επίσκεψη αυτή στον Χόνδρο έρμηνευόταν σαν βολιδοσκοπήση του, για τήν εκ μέρους του ένισχυση τής πρότασης. Και γράφει στο άρθρο του ότι του απήντησε: «Ξέρω πολύ καλά τι θέλουν οι Μακεδόνες. Είμαι ειρηνόφιλος όσο ο αφέντης σου, άλλ' αν πρόκειται κανείς να πειράξη τις βόρειες μας επαρχίες, θα πολεμήσω και εγώ και οι άλλοι Έλληνες και με τὰ νύχια και με τὰ δόντια».

Ο θυμός του Χόνδρου ήταν βέβαια δικαιολογημένος, αλλά το μνημονεύμενο ιστορικό αυτό επεισόδιο δεν είχε καμμία θέση αυτή την ώρα, σ' αυτό το άρθρο. Τον θερμοπαρακάλεσα λοιπόν να βγάλη την περικοπή αυτή, τονίζοντάς του τον προβλε-

πόμενο κίνδυνο άσκοπτης κατακραυγής από μέρους των θαυμαστών του Einstein, που είχαν τις ίδιες μ' εκείνον πολιτικές αντιλήψεις. Ο Χόνδρος, αγύριστο πάντα κεφάλι, ούτε συζήτηση δέχτηκε. Ξαναπήγα μετά μερικές μέρες μήπως τον μαλακώσω, αλλά και πάλι εκείνος άμετάπειστος: «Άκουσε, μου είπε, η τὸ βάζεις δλόκληρο, όπως σου τὸ έδωσα, η μη τὸ δημοσιεύσης καθόλου».

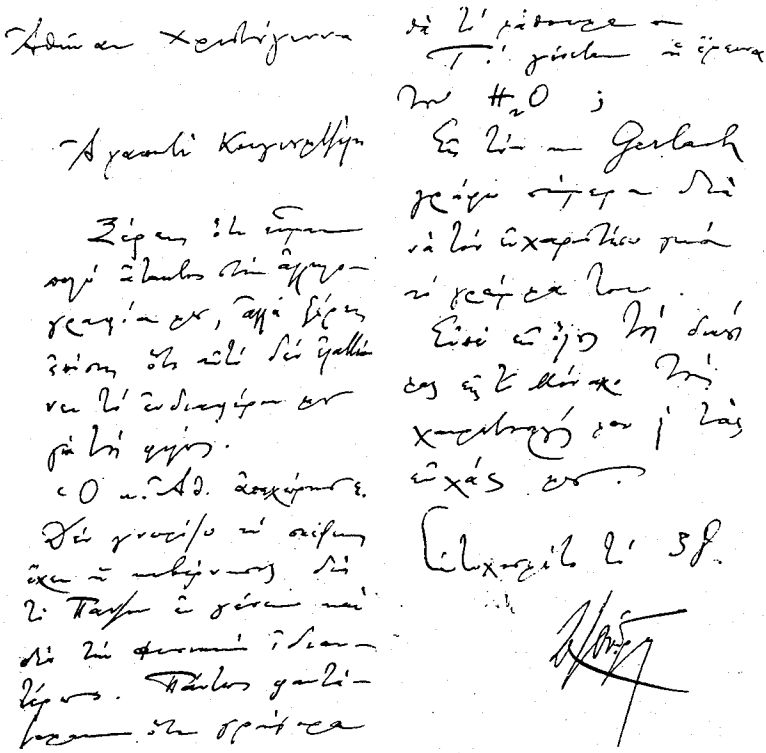
Φυσικά, μη μπορώντας να κάνω άλλοιώς, τὸ έβαλα άκέραιο, μα οι φόβοι μου επαλήθευσαν*. Ακολούθησε άρθρο ενός άλλου μεγάλου από τους δικούς μας, του Προκόπτη Ζαχαρία, Όμοτ. Καθηγητῆ Φυσικοχημείας του Πολυτεχνείου, που άρνιόταν τήν ορθότητα τής θεωρίας του Einstein και καυτηρίαζε σκληρά τήν

πολιτική του κοσμοθεωρία. Συμπεριλάμβανε μάάλιστα στην πολεμική του άκόμα και τὸν Χόνδρο, που με τὸ άρθρο του, παρ' ὄλη τήν τελευταία περικοπή του, δεν έπαυε να τὸν θαυμάζη, για τὸ μεγάλο επιστημονικό του έργο. Τὸ δημοσίευμα αυτό τὸ λογόκρινα βέβαια λιγάκι βγάζοντας ώρισμένες υπερβολικά άσχημες κρίσεις του, αλλά ὑποχρεωμένος από τὸν κανονισμό τὸ δημοσίευσά κι' εκείνο.**

Ύστερα άπ' αυτό κορυφώθηκε πιά η κατακραυγή εναντίον του περιοδικού και μένα, παρ' ὄλη τήν δήλωσή μας ότι δεν υιοθετούμε τις απόψεις του Ζαχαρία και ότι η δημοσίευση έγινε κατά κήθικον. Και η συζήτηση συνεχίστηκε ζωηρή και από τις στήλες του περιοδικού*** και μέσα στους κύκλους τής Ένώσεώς μας.

Ο Χόνδρος κατά τὰ πρώτα χρόνια έμεινε, όπως είπαμε, σαν έννοικιαστής, στην πολυκατοικία τής οδού Ἡρώδου του Ἀττικού. Ἀργότερα άποφάσισε ν' άποκτήση ένα καλύτερο δικό του σπίτι, έξω από τήν Ἀθήνα, μεγάλο και άνετο όπως τὸ όνειρευόταν. Και επιβλέποντάς το ο ίδιος, να έφαρμόση σ' αυτό τις δικές του αρχιτεκτονικές έμπνεύσεις. Πραγματικά, έχτισε στην οδό Μίλτ. Μαλακάση του Παλαιού Ψυχικού ένα αληθινό μικρὸ μέγαρο. Γεμιστος πάντα από τους ένθουσιασμούς του, παιδεύτηκε αρκετά χρόνια μέχρι να τὸ τελειώση, και συνεπαρμένος από τὰ δικά του μεγαλόπνοα σχέδια και τις πρωτότυπες, δικής του επινόησης, έγκαταστάσεις του, παιδεύτηκε πολύ και έξαντλήθηκε οικονομικά.

Ἀργότερα, λίγα χρόνια μετά τήν κατοχή, όταν πιά είχαμε γίνει φίλοι και τὸν επισκεπτόμουν τακτικά στο σπίτι του αυτό του Ψυχικού, θαύμαζα τήν μεγαλοπρέπεία του και τὸν άπέραντο, με τήν πίσια του, κήπο του, τήν άπλοχωριά του έσωτερικού του, με τις μεγάλες αίθουσες ὑποδοχῆς, τις στολισμένες με ώραία βαρεία έπιπλα, αλλά και τήν έγκατάλειψή του χωρίς ανάλογη συντήρηση και σχεδόν χωρίς θερμανση. Καθόμαστε σε μιά άκρη του τεράστιου σαλονιού του, εκείνος

Εικ. 11. Ένα γράμμα του Χόνδρου προς τὸν κ. Κουγιουμτζέλη. (Έκ του άρχείου του κ. Καθηγητοῦ. Σμίκρυνση στο ἡμισυ.)

διαφερόμενοι για τήν πραγματοποίηση τής ιδέας, άρκετοι σημαίνοντες πατριώτες. Πρώτος ο Μητροπολίτης Ἀργυροκάστρου Παντελεήμων και ο Καθηγητῆς Χόνδρος. Μερικοί άκόμη συνάδελφοι και άλλοι εξέχοντες Ἀθηναίοι. Οι συναντήσεις μας γίνονταν στο φιλόξενο σπίτι του φίλου μου Λεων. Μαγκριώτη και τής γυναίκας του Ιατροῦ Σαφῶς, τὸ γένος Οικονομίδη, στην οδό Δερβενίων 33, όπου τότε προσωρινά κατοικοῦσα.

* «Χημικά Χρονικά» Τόμος 20Α, 1955 τεῦχος 7 σελ. 41.
 ** «Χημικά Χρονικά» Τόμος 20Α, 1955 τεῦχος 8 - 9 σελ. 86.
 *** «Χημικά Χρονικά» Τόμος 20Β, 1955 τεῦχος 10 σελ. 59 και Τόμος 21Α, 1956, τεῦχος 1 σελ. 21.

και εγώ, τουρτουρίζοντας από το κρύο, από το οποίο δεν κατάφεραν να μάς προφυλάξουν ούτε τα μεγάλα ώραία ταπέτα ούτε τα πολύπτυχα κόκκινα βελουδένια παραπετάσματα.

Το σπίτι αυτό τον στενωπώρησε πολύ οικονομικά, γιατί δεν μπορούσε να άντεπεξέλθει στα έξοδά του, και γι' αυτό αναγκάστηκε μερικά χρόνια μετά τον πόλεμο να το πουλήσει. Μόιρασε την αξία του στα παιδιά του και κείνος με την γυναίκα του αγόρασε και εγκαταστάθηκε σ' ένα μικρό διαμέρισμα μιανής μικρής πολυκατοικίας του Ψυχικού στην οδό Χάουλαντ 4, δίπλα στο άμερικανικό Κολλέγιο. Έκει μέσα μάζερε μερικά από τα ώραία έπιπλά του, όσα ιδιαίτερα αγαπούσε.

Θυμάμαι πώς το δωμάτιο πού καθόμαστε, όταν τα τελευταία χρόνια πήγαινα να τον επισκεφθώ, σ' αυτό το νέο σπίτι, μόλις άφηνε χώρο για μάς τους δυο κι' ένα μικρό τραπέζακι, γιατί όλον τον άλλο τον γέμιζε ο τεράστιος, σ' ένα εξαιρετικά βαρύ έγγλέζικο σχέδιο, μπουφές του.

Εικ. 12. Το σπίτι του Χόνδρου στην οδό Μιλτ. Μαλακάση και Στρατηγού Καλλάρη, στο Παλαιό Ψυχικό. Ή εσοδος από την οδό Καλλάρη. (Φωτογραφία Ι.Κανδήλη, σύγχρονη).

Έτσι, λιγάκι προσφυγικά εγκατεστημένος, έζησε τα τελευταία χρόνια της ζωής του, σ' αυτή την άποθήκη έπιπλων περισσότερο παρά κατοικία. Έκει μέσα στριφογύριζαν εκείνος και η ευγενικά άρχοντίσσα γυναίκα του, η πάντοτε άπλη και πρόσχαρη, τα παιδιά, τα έγγονια και τα δισέγγονά του, πού έρχόντουσαν τακτικά να τον επισκεφθούν, και μεις οι μαθητές και φίλοι του, πού δεν τον λησμονούσαμε.

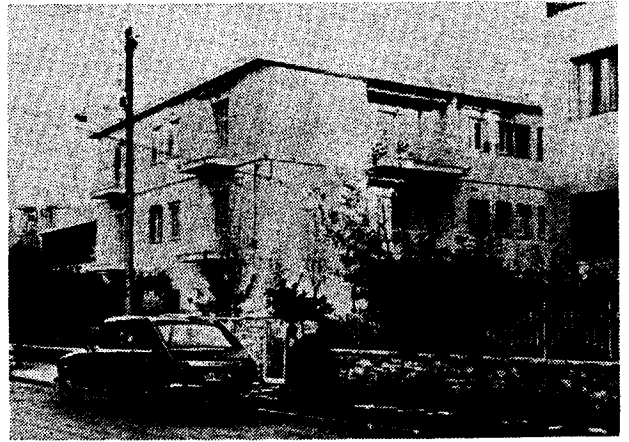
Αυθόρμητος, πάντα ένθουσιώδης και έγκάρδιος, σε ύποδεχόταν, ανοίγοντας ο ίδιος την πόρτα, σιγοσφυρίζοντας κατά την συνήθεια του κάποιο μουσικό ρυθμό, και άπλούστατος, όπως κι' αν ήταν ώρα εκείνη—πολλές φορές, το καλοκαίρι, μ' ένα κοινό σόρτς μόνο και ένα φανελλάκι— σε κάθιζε για μια άτέλειωτη συζήτηση. Έδειχνε τέτοια χαρά για την παρουσία σου, ώστε διασκεδαζόταν ο διαταγμός σου και πειθόσουν άμεσα, από τη στάση του, πώς ο έρχομός σου του έδινε μόνο ευχαρίστηση και κανένα βάρος.

Και η συζήτησή μας συνεχιζόταν επάνω στο ξεχειλισμα του άσπείρευτου θησαυρού των γνώσεων του και των ώραίων θεωριών του για όλα τα προβλήματα της ζωής και της έπιστήμης. Ξαναγυρίζει η θύμησή μου σ' εκείνες τις άπολαυστικές όμιλιες του—διδασκαλίες θά ήταν η κυριολεξία—κατά τα άπογεύματα αυτά, τα άλησμόνητα, στο σπίτι του, μ' εκείνον όμιλητή και μένα μαγεμένο άκροατή του, όταν έπεφτε σιγά-σιγά το σούρωπο και στο μούχρωμα εξαύλωνόταν η έκφραστική φυσιογνωμία του, ενώ άπ' το μεγάλο παράθυρο του δωματίου αυτού παιχιδιζε το χρυσοπράσινο πυκνό φύλλωμα των εύκαλύπτων πού το σκίαζαν, από τον παρακείμενο κήπον του Κολλεγίου.

Όταν ακόμη γεμάτος άκμή και δράση έφυγε από την ενεργό καθηγεσία (1952) και βρέθηκε όμότιμος, συνταξιούχος πιά του Πανεπιστημίου, δεν περιώρισε καθόλου τις άπασχολήσεις του. Πάντα άεικίνητος και άκαταπόνητος, νεανικός άκόμη στην ύγεια, άσχολήθηκε για πολλά χρόνια με πολλά ένδιαφέροντα. Και μεταξύ αυτών περισσότερο τον άπασχόλησε, μέχρι το θάνατό του, το Βασιλικό Ίδρυμα, του όποιου, από την πρώτη ήμέρα

της ίδρυσής του, του άνέθεσαν την προεδρία. Ήταν ο καταλληλότερος άνθρωπος στην κατάλληλη θέση και άφιερώθηκε όλοψυχα στην άνάδειξή του, προσφέροντας πολύτιμες υπηρεσίες.

Γείτόνοι τα τελευταία χρόνια, σαν κάτοικοι και οι δυο της ίδιας περιοχής, έκτός από τις επισκέψεις μου κοντά του, συναντιόμαστε τακτικά, πηγαινόντας στα σπίτια μας, και στο λεωφορείο—ή παλιά Σεβρολέτ και η Μπουίκ πού την διαδέχθηκε από καιρό δεν υπήρχαν πιά. Έκει μέσα στριμωγμένοι και κλυδωνιζόμενοι, στα σαράβαλα αυτοκίνητα της εποχής, συνεχίζαμε τις συζητήσεις μας. Άν είχα προηγηθί και μ' εύρισκε καθισμένο δεν έννοούσε με κανένα τρόπο να δεχθί την παραχώρηση της θέσης μου. Δεν δεχόταν διαφορές ούτε για λόγους ίεραρχίας ούτε για λόγους διαφορής ηλικίας. Και μη μπορούντας να τον πείσω, ούτε να τον έχω όρθο μπροστά μου όταν εγώ καθόμουν, άναγκαζόμουν να σηκωθώ κι' εγώ και να παραχωρήσω σε κάποιον τρίτο τη θέση μου.

Εικ. 13. Το σπίτι πού πέθανε στην οδό Χάουλαντ Ψυχικού. Το διαμέρισμα του Χόνδρου ήταν το γωνιακό του ά' πατώματος. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη, σύγχρονη).

Ο Καραμανλής, συμπατριώτης του και μέγας θαυμαστής του, σε μία από τις πρώτες έκλογές πού διεκδίκησε την Πρωθυπουργία τον έπεισε να βάλι ύποψηφιότητα για βουλευτής Άθηνών του κόμματός του. Ο Χόνδρος προσεκλογικά ήταν ένθουσιασμένος γι' αυτή την άπόπειρά του και μεις οι μαθητές του άκόμα περισσότερο ένθουσιασμένοι ασχίζαμε να του μαζέγουμε σταυρούς. Πιστεύαμε πώς οι άνθρωποι του πνεύματος τουλάχιστον, στον πασιγνωστο σοφό και πρό παντός άγνό ίδεολόγο Χόνδρο, δεν θ' άρνιόνταν ένα σταυρό. Ότι οι ψηφοφόροι του Καραμανλή, αυτή τη μεγάλη ρεκάμα του, από μία τέτοια προσωπικότητα, έπρεπε να την περισώσουν και να την τσποθετήσουν στη Βουλή σαν προθήκη. Και όμως, άκολουθώντας άνάλογη τύχη, στην ίδια άπόπειρα, με τον μέγало Ρasteur, ο Χόνδρος άπέτυχε. Ήρθε από τους τελευταίους.

Όταν λίγες μέρες κατόπιν τον συνάντησα στο λεωφορείο-βρήκα ένα Χόνδρο χαρούμενο και ένθουσιασμένο. «Γι θέλω εγώ, είτε γελαστός, με την πολιτική; Έμένα με φθάνει πού μου έδωσαν σταυρό όλοι οι παλιοί συμπολίτες μου, οι Ψυχικιώτες». Δεν ήταν μόνο όμως αυτοί, οι λίγοι έκλεκτοί—οί σταυροί δεν πέρασαν πολύ την χιλιάδα—ήταν και μερικοί άπλοι άνθρωποι, πού δεν το περίμενες να τον έχουν άκουστά και να γνωρίζουν την αξία του ανθρώπου. Θυμάμαι ότι προπαγαυδίζοντας την έκλογή του, μεταξύ των εργατικών ανθρώπων της βιομηχανίας στον Πειραιά, υπήρξαν εκείνοι πού μου άπαντούσαν: «Μά και βέβαια θά τον σταυρώσω τον Χόνδρο, χρειάζονται στη Βουλή τέτοιοι άνθρωποι σοφοί και δίκαιοι».

Και ο Χόνδρος, ο δίκαιος, ο άγνός, ο σοφός έμεινε ο άπλός και άνεπιτήδευτος άνθρωπος, μόνο με τον θαυμασμό και την άγάπη των μαθητών του και των διαλεκτών φίλων του. Δεν έγινε άκαδημαϊκός. Δεν τον εξέλεξαν καν οι συνάδελφοί του ποτε Πρύτανη. Δεν τον δέχτηκε η πολιτική. Μά για το τελευταίο μπορούμε να πούμε, πώς υπήρξε ένα μέγало υπύχημα γι' κείνον, άφού τον έσωσε από τον κίνδυνο, μάλιστα κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής του, να μολυνθί η άσπιλη προσωπικότητά του από τις συναλλαγές της.

Άκατάβλητος μέχρι τὰ τελευταία καὶ νεανικώτατος, παρὰ τὰ 80 χρόνια τῆς ἡλικίας του, δὲν πίστευε γιὰ κείνον στὴ φθορὰ τοῦ χρόνου. Ξαφνικὰ ὁμως ἄρχισε νὰ ὑποφέρει καὶ νὰ μαραίνεται. Νὰ τρέξη στοὺς γιαιτροὺς καὶ τὰ νοσοκομεία. Ἦταν φανερὸ πὼς τὸν κατάρτωε ἡ φοβερὴ ἀρρώστεια. Πάντα αἰσιόδοξος, κάθε φορὰ πού ἐβγαίνε ἀπὸ τὸ Νοσοκομεῖο, μετὰ ἀπὸ κάποια παρηγορητικὴ θεραπεία, νόμιζε πὼς ἔγινε τελείως καλὰ καὶ πὼς θὰ ξανάρχιζε, ὅπως πρὶν, τὴ ζωὴ του, ὅλο δράση καὶ κίνηση.

Τὸν ἐπισκέφθηκα, λίγες μέρες πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του, στὸ Νοσοκομεῖο Ἀλεξάνδρας πού βρισκόταν πάλι γιὰ κάποια σχετικὴ θεραπεία, μαζί μὲ μιὰ κοινὴ μας φίλη. Ἐκείνος στὸ κρεβάτι, πραγματικὸ ράκος, μὲ σκελετωμένο καὶ χαρακωμένο τὸ πρόσωπό του, μὲ μαυροπράσινο τὸ χρῶμα του, μὰ πάντα λαμπρὰ καὶ ἀεικίνητα τὰ μάτια του. Γελαστός, σχεδὸν χαρούμενος, ἔχοντας κοντὰ του τὸν ἀκούραστο σύντροφό του, τὴ γυναίκα του καὶ μὰς μιλοῦσε εὐχαριστημένως χωρὶς κανένα κόπο. «Αὔριο θὰ γυρίσω σπῆτι, μούλεγε. Τώρα καταλαβαίνω πολὺ καλὰ τὸν ἑαυτό μου καὶ νομίζω πὼς τούτῃ τῇ φορὰ πέρασαν ὅλα ἐκεῖνα πού με βασάνιζαν. Θὰ σὲ εἰδοποιήσω σύντομα νὰ ρθῆς νὰ τὰ πούμε». Ἀποχαριεπίστηκαμε γιὰ τελευταία φορὰ. Ἄλλοίμονο δὲν πρόλαβε νὰ μὲ εἰδοποιήσῃ.

Εἶχα μαζί τὴν φωτογραφικὴ μου μηχανὴ καὶ πηγαίνοντας σκεπτόμουν νὰ τοῦ ζητήσω νὰ μοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ τὸν φωτογραφίσω. Ἄμα τὸν εἶδα ὁμως δὲν τὸ ἐτόλμησα. Γιατὶ ν' ἀπαθανάτισω, σκέφθηκα, μιὰ τόσο ἀσχημὴ στιγμή, ἀπὸ μιὰ τόσο ὠραία καὶ φωτεινὴ ζωὴ, μιανῆς ἀληθινὰ καταπληκτικῆς προσωπικότητας, πού πολὺ ἀγαπήθηκε καὶ λάμπρυνε πραγματικά, κατὰ τὸ πέρασμά της, τόσες πολλὲς κατακτήσεις τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς;

Ὁ Χόνδρος ἔσβυσε ἤρεμα σὲ λίγες μέρες. Ἐνας ἀξέχαστος, σεμνός, ἀγνός, δίκαιος καὶ αἰσθηματίας ἄνθρωπος, ἕνας μεγάλος ἐπιστήμονας, πού ἀληθινὰ δόξασε τὸν Φυσικομαθηματικὸ κλάδο, ἐκεῖνος πού ὠδήγησε τὰ βήματα καὶ φώτισε χιλιάδες νέους ἐπιστήμονες, μέσα σὲ μιὰ δόκληρη 50ετία, εἶχε φύγῃ ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ εἶχε καταταγῆ στὸ Πάνθεο τῆς Ἱστορίας.

Εὐχαριστῶ θερμότερα τοὺς Καθηγητὰς κ. κ. Θ. Κουγιουμτζέλη, Μ. Αναστασιάδη καὶ Γ. Βάρβογλη καὶ τοὺς συναδέλφους παλαιοὺς βοηθοὺς τοῦ αἰμνήστου Χόνδρου κ.κ. Γ. Λευκαδίτη καὶ Θ. Καλλιβρούση γιὰ τὴν πρόθυμη βοήθεια τους, σὲ στοιχεῖα καὶ πληροφορίες, πού συμπλήρωσαν τίς προσωπικὲς ἀναμνήσεις μου.

Ο ΑΡΙΣΤΟΒΟΥΛΟΣ ΠΕΤΖΕΤΑΚΗΣ ΚΑΤΕΣΤΗΣΕ ΣΥΓΚΛΗΡΟΝΟΜΟΥΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΟ-ΥΠΑΛΛΗΛΟΥΣ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΤΟΥ

Ἡ ἀναγγελία τῆς χειρονομίας τοῦ πρό τινος ἀδοκίμως ἀποβιώσαντος, εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας του, διακεκριμένου συναδέλφου μας Ἀριστοβούλου Πετζετάκι, διὰ τῆς ὁποίας κατέστησε κατὰ σημαντικὴν ἀναλογίαν κληρονόμος τῆς περιουσίας του ἅπαντας τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὸ προσωπικὸν τῶν ἐπιχειρήσεών του, ἐξέπληξε καὶ συνεκίνησε βαθύτατα τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν, ὅπως δὲ ἰδιαιτέρως τὸ σῶμα τῶν χημικῶν. Πρόκειται περὶ διαθέσεως ποσοῦ ἑκατοντάδων ἑκατομμυρίων δραχμῶν, τὸ ὅποιον προβλέπεται νὰ διανεμηθῇ κατ' ἀναλογίαν τοῦ μισθοῦ καὶ τοῦ χρόνου ὑπηρεσίας ἐκάστου ἐκ τῶν συνεργατῶν, ὑπαλλήλων καὶ ἐργατῶν του. Ἀποτελεῖ ἐμπρακτὸν ἀπόδειξιν τῶν εὐγενικῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς φιλαλληλίας τοῦ μεταστάντος καὶ ἐπίσης ἀναγνώρισιν καὶ ἀνταμοιβὴν τῶν προσφερθεισῶν ἐκ μέρους ὄλων ἐκείνων, οἵτινες ἐστάθησαν κοντὰ του καὶ διὰ τῆς ἐργασίας των ἐβοήθησαν καὶ κατέστησαν ἀποδοτικὴν πρᾶξιν τὰς ἰδικὰς του τεχνολογικὰς ἐφευρέσεις καὶ ἐμπνεύσεις.

Ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος χάρις εἰς τὰς προσωπικὰς ἐρεῦνας του καὶ χάρις εἰς τὴν ἐπιτυχεῖ βιομηχανικὴν ἐκμετάλλευσιν αὐτῶν κατάρθωσεν ἐντὸς βραχείου χρονικοῦ διαστήματος νὰ δημιουργήσῃ ἐκ τοῦ μηδενὸς ἀνθούσας μεγάλας βιομηχανίας καὶ νὰ σχηματίσῃ μιάν ἀξιόλογον περιουσίαν, δὲν ἔλησμόνησεν ὄλους αὐτοὺς τοὺς συνεργάτας του. Καὶ χωρὶς ἐπιδείξεις, χωρὶς τυμπανοκρουσίας, ἐν ἀγνοίᾳ των, τοὺς εἶχε σκεφθῆ καὶ τοὺς εἶχεν ἀναβιβάσει ἀπὸ τῆς θέσεως τῶν συνεργατῶν ἐν τῇ ἐπιχειρήσει, εἰς συμμετόχους τῶν καρπῶν τῆς.

Ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ ἰδίως ὁ εὐδοκίμων ἐπιχειρηματικὸς κόσμος δὲν ἔχει μέχρι σήμερον ἐπίδειξῃ πολλὰς τοιαύτας ἀναλόγους ἐκδηλώσεις γενναιοδωρίας καὶ δὲν ἔχει παρουσιάσει πολλοὺς ἄνδρας μὲ τοιαύτην ἀνωτερότητα καὶ εὐγένειαν αἰσθημάτων. Ὁ κλάδος τῶν χημικῶν καὶ ἡ Ἐνωσις Ἑλλήνων Χημικῶν, ἡ Ὀργάνωσις του, οἵτινες ἐθρήνησαν τὴν τὸσον πρόωρον ἀπώλειάν του, εἶναι ὑπερήφανοι, διότι ἐξ αὐτῶν προήρχετο καὶ διότι συγκατελέγετο μεταξὺ τῶν μελῶν του.

Ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ ὅπως ἐξαρθῇ καὶ τιμηθῇ ἀναλόγως ὁ ἀνὴρ καὶ τὸ ἔργον του, ἡ Ἐνωσις μας ἀπεφάσισεν ὅπως, ἀρχομένου τοῦ 1974, ἀφιέρωσῃ δι' Αὐτόν, ὑπὸ μορφήν ἐπιστημονικοῦ μνημοσύνου, μιάν τῶν συγκεντρώσεών της. Κατ' αὐτὴν θὰ ὁμιλήσῃ ἀρχικῶς ὁ Πρόεδρος τῆς Ἐνώσεως διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν δράσιν του καὶ ἀκολούθως ὁ Τεχν. Διευθυντὴς τῶν Ἐπιχειρήσεών του συνάδελφος κ. Κων. Ἀναστασάκης θὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῆς χημείας καὶ τῆς βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως τοῦ κλάδου τῶν πλαστικῶν ὡς καὶ τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν καὶ τεχνολογικῶν ἐπιτεύξεων τοῦ αἰμνήστου Ἀριστ. Πετζετάκι, αἵτινες εὔρον νέας ἐπιτυχεῖς ἐφαρμογὰς καταστήσασαι τὸ ὄνομα του παγκοσμίως γνωστότατον.

Ἐπὶ τῆς ὑπὸ ὀργάνωσιν ἐκδηλώσεως ταύτης, τὴν ὁποίαν ἡ Ἐνωσις ἀνήγγειλεν ἤδη εἰς τὴν Α.Ε. Ἀριστοβούλου Πετζετάκις, θέλει δὲ τύχει κατὰ τὰ συμφωνηθέντα τῆς συνεργασίας της, θὰ πληροφορηθῶμεν προσεχῶς λεπτομερέστερον.